

SVERIGE KRING SEKELSKIFTET

I detta kapitel får du lära dig:

- varför över en miljon svenskar emigrerade till Amerika,
- hur ett industriellt genombrott ägde rum i Sverige kring sekelskiftet 1900,
- hur folkrörelserna växte fram efter 1850,
- hur motsättningarna mellan arbetsgivare och arbetare ledde till allt hårdare konflikter.

Viktiga begrepp:

emigration, pull- och pushfaktorer, snilleindustrier, folkrörelse, frikyrka, nykterhetsrörelse, arbetarrörelse, fackförening, kollektivavtal, strejkkassa, lockout, strejkbrytare.

En oktoberdag 1885 gräver Edvard och hans bror Viktor diken på familjens gård i Hakarp i norra Småland. Den senaste tiden har Edvard varit dyster. Nu arbetar han tyst och koncentrerat i den tunga jorden. Men plötsligt slutar han att gräva och rengör sin spade noggrant. Viktor tittar förvånat på sin bror – fortfarande är det många timmar kvar på arbetsdagen. »Den här gården är för liten för oss båda«, säger Edvard. »Jag skall åka till Amerika.« Så går han bort till sin farbror Johan Svensson i Björstorp som lånar ut pengar till resan. Tre veckor senare är han på väg mot Amerika.

Edvard Pettersson börjar jobba som snickare i Chicago. Efter fem år kommer han hem och hälsar på i Småland igen. Här träffar han Amanda Johansdotter från granngården. De blir kära och Amanda följer med tillbaka till USA. Paret gifter sig och får tre barn.

EMIGRATIONEN

Edvard Pettersson och Amanda Johansdotter var två unga människor som utvandrade till Amerika i slutet av 1800-talet. Sammanlagt emigrerade mer än en miljon svenskar mellan 1850 och 1925. Varför valde så många att lämna sitt hemland?

När man studerar orsaker till utvandring brukar man skilja mellan å ena sidan pullfaktorer (de saker som gjorde att människor vill flytta till det nya landet) och pushfaktorer (de saker som gjorde att man vill lämna det gamla landet). Bakom emigrationen till Amerika finner vi orsaker av båda dessa slag.

Framförallt utvandrade svenskarna av ekonomiska skäl. Liksom Edvard Pettersson kom många från mindre bondgårdar. När arvet

Edvard Pettersson skickade denna bild från USA. Det ser ut som om han är ute på landsbygden, men i själva verket är bilden tagen i en atelje. Är det den småländska bakgrunden han vill anknyta till?

160 acres godt land,

(s. k. stateland) beläget i ett af de blomstrande svenska settlementen i MARTIN COUNTY, södra Minnesota, blott några mil från staden Fairmont, säljes på förmånliga villkor af egaren. Ungefär halfta köpesumman tillkommer staten Minnesota och kan inestå i 30 år mot 5 procents ränta. Adressera "160 acres," 346 Wells st., Chicago, Ill.

Europa hade överskott på människor, men underskott på jord. I USA var det tvärtom. Mest av allt drömde de flesta av de svenska emigranterna på 1800-talet om ett stycke jord att bruka.

1. Texten nämner flera orsaker till emigrationen. Vilken stämmer in på Edvard Pettersson i Hakarp i ingressen?
2. På vilka sätt uppfattades USA som ett bättre land att leva i än Sverige?

skulle delas upp kunde bara ett av barnen ta över gården. Syskonen fick hitta ett annat sätt att försörja sig. Hellre än att ta jobb som pigor, drängar, torpare eller daglönare valde många att köpa en amerikaresa för pengarna de fick i arv. USA lockade med gratis jord och höga löner. Här var det lättare att förverkliga drömmen om en egen gård eller ett bra jobb.

Men också på andra sätt var USA lockande. I Sverige var klyftan djup mellan de rika och mäktiga och vanligt folk. I varje bygd fanns en präst och en länsman, den tidens polis. De vakade noga över folks beteende och tänkesätt. Att tillhöra en annan kyrka än statskyrkan var förbjudet fram till 1858. Bara de med höga inkomster eller egendom fick rösta. I jämförelse framstod USA som ett frihetens land.

Framförallt var det under tre perioder som många emigrerade från Sverige. Den första var 1868–1870 då Sverige för sista gången i historien drabbades av en svältkatastrof. Den andra var på 1880-talet. Då var det dåliga tider inom jordbruket, eftersom billig säd från prärierna i USA pressade ned spannmålspriserna. Den tredje perioden var i början på 1900-talet. Denna gång var det främst arbetare i städerna som lämnade landet. Orsaken var ofta strejker eller arbetslöshet.

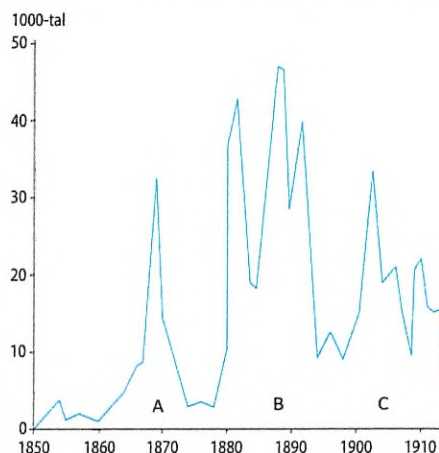
Men efter 1910 var det fler som flyttade hem igen än som utvandrade. Också i Sverige började utvecklingen se ljusare ut. Vad hade hänt?

ARBETA MED DIAGRAM

I texten diskuteras hur man kan skilja mellan pull- och pushfaktorer när man diskuterar orsaker till emigration. Studera diagrammet över antalet emigranter 1850–1914.

1. Förklara begreppen pull- och pushfaktorer.
2. Vilka var de viktigaste pushfaktorerna i den svenska emigrationen till Amerika?
3. Vilka var de viktigaste pullfaktorerna?
4. Hur många utvandrade som mest per år? När var det?
5. Förklara utifrån texten vad som händer vid A, B och C.
6. Är det som händer då exempel på pull- eller pushfaktorer?
7. Fundera över vilken roll pull- och pushfaktorer haft i invandringen till Sverige under andra halvan av 1900-talet och framåt. Jämför med utvandringen från Sverige till USA.

UTVANDRING FRÅN SVERIGE TILL USA 1850–1914

DET INDUSTRIELLA GENOMBROTET

Tidigare i boken har vi berättat om de första svenska industrierna, som sågverken utmed Norrlandskusten och textilindustrin i Sjuhäradsbygden. På 1890-talet började Sverige industrialiseras på allvar.

Sedan medeltid hade skog och malm varit Sveriges viktigaste resurser. Här skedde nu viktiga förändringar. Inom järnindustrin gjorde nya metoder att framställa stål ur fosfathaltig malm att man kunde börja exploatera de enorma malmfälten i Norrbotten. Samtidigt bidrog den nya tekniken att framställa pappersmassa ur träfiber till en snabb utveckling av skogsindustrin.

I båda dessa fall byggde expansionen på utländska uppfinningar. Men mest påfallande i Sveriges industriella genombrott var en rad nya industrier som byggde på svenska idéer. Man brukar kalla dem »snilleindustrier«.

År 1876 startade Lars Magnus Ericsson en liten verkstad där han reparerade telegrafapparater åt SJ. Detta var vid tiden för telefonens genombrott och Ericsson började snart experimentera med den nya tekniken. År 1884 tog han fram den första handmikrofonen. Därmed kunde man tillverka bordstelefoner som var lätta att hantera. När Sverige började bygga ut ett offentligt telefonnät växte efterfrågan kraftigt. Snart var LM Ericsson en stor exportkoncern. Företaget heter idag Ericsson och är ett av de ledande företagen i världen inom nät för mobiltelefoni.

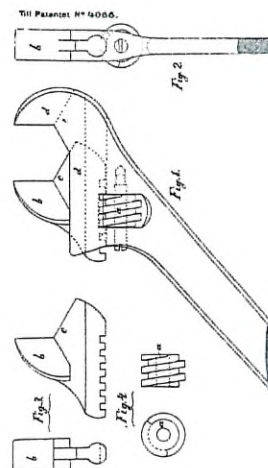
I Västerås etablerades 1890 ett företag med namnet Allmänna Svenska Elektriska AB – ASEA. Chefsingenjör på företaget var Jonas Wenström. Han hade utvecklat en ny teknik som gjorde det lättare att överföra elektricitet över stora avstånd. Företaget blev snart världsledande. Det fick extra draghjälp när staten gjorde stora investeringar i kraftverk och elektrifiering av järnvägsnätet efter sekelskiftet. ASEA ingår idag i det svensk-schweiziska bolaget ABB, ett av världens största företag inom bland annat elkraft och industrirobotar.

Ett tredje exempel på de nya snilleindustrierna är SKF i Göteborg. Företaget startades av Sven Wingquist som tidigare arbetat som ingenjör vid textilindustrin Gamlestadens fabriker. Här hade man haft problem med det system av remmar som drev maskinerna. Wingquist utvecklade en ny sorts kullager som löste problemet. Uppfinningen lade grunden för en framgångsrik exportindustri. Företaget är än i dag världens största tillverkare av kullager.

Varför blev Sverige vid denna tid ett industriland? En orsak var bättre

»Kaffekvarnen« kallades i folkmun denna eleganta bordstelefon lanserad av LM Ericsson 1892.

År 1892 fick Johan Petter Johansson patent på en skiftnyckel med denna riktning som underlag.

André Oskar Wallenberg startade 1856 vår första affärsbank, Stockholms Enskilda Bank.

Alfred Nobel uppfann dynamiten och instiftade Nobelpriset. Han tjänade framförallt sin rikedom på oljeutvinning i Baku vid Kaspiska havet.

1. Förklara begreppet snille-industrier. Ge exempel.
2. Nämn ett par orsaker till den snabba industrialiseringen efter ca 1890.

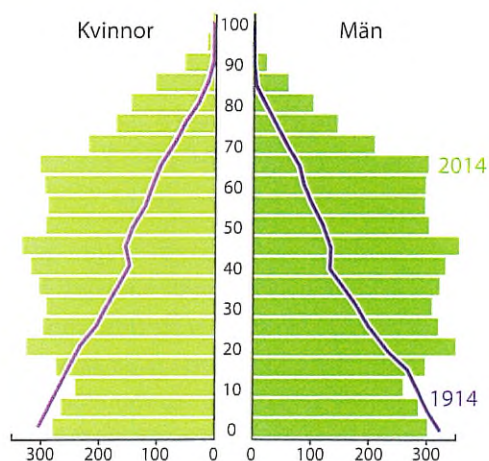
tillgång till kapital. I slutet av 1800-talet uppkom flera affärsbanker som kunde erbjuda stora lån till växande industrier. Det blev också lättare att starta aktiebolag. Samtidigt gjorde staten stora satsningar för att stödja industrins utveckling. Tiden runt sekelskiftet var dessutom en högkonjunktur i Europa. Efterfrågan på svenska produkter var stark och även i Sverige var tiderna goda med stigande löner bland städernas arbetare. De fick mer pengar till möbler, kläder och andra konsumtionsvaror. Detta gjorde att det också gick bra för textil- och möbelindustrin. Även jordbruket fick ett uppsving när befolkningen i städerna fick bättre betalt och kunde köpa mer mat.

ARBETA MED BEFOLKNINGSPYRAMIDER

Här nedan ser du två befolkningspyramider, den som är ritad med linje är från år 1914 och den med staplar från år 2014, dvs. 100 år senare. Varje rad representerar fem år. Längst ner är 0–5 åringar och högst upp 95–100 åringarna.

1. Hur skiljer sig de två pyramidernas form åt?
2. Varför ser de så olika ut? Vilken årgång finns det flest av 1914? 2014?
3. Hur förklarar pyramidernas olika form de levnadsvillkor under vilka folk levte vid dessa två tidpunkter?

ÅLDERSPYRAMIDER I FEMÅRSKLASSER

Källa Statistisk årsbok 2014

FOLKRÖRELSENA

I det gamla samhället var kyrkan den enda samlingslokalen på landsbygden. Prästen var kungens representant i församlingen. Han var också ordförande i sockenstämman, den tidens kommunfullmäktige. Alla måste vara med i kyrkan och prästerna övervakade människornas tro och levnadssätt.

Men när samhället förändrades började människor hitta andra sätt att träffas, utbyta tankar och umgås. Under 1800-talet växte de så kallade folkrörelserna fram i Sverige.

Den första stora folkrörelsen var frikyrkorörelsen. I mitten av 1800-talet avskaffades förbudet mot religiösa möten utanför statskyrkan. Detta ledde till att fristående grupper bildades, till exempel Baptistsamfundet, Missionsförbundet och Frälsningsarmén. Till en början höll man sina gudstjänster hemma hos medlemmarna. Men så småningom byggde man egna böne- eller missionshus.

Den andra stora folkrörelsen var nykterhetsrörelsen. I mitten av 1800-talet drack svenska folket, särskilt männen, stora mängder sprit.

Frälsningssoldater utanför sitt kårhus i Sundsvall i början av 1900-talet. Frälsningsarmén var framförallt inriktad på att vinna anhängare i industristädernas slumkvarter.

Medlemmar i nykterhetsföreningen Verdandi i Landskrona uppför en teaterpjäs år 1919. Inom folkrörelserna utvecklades en rik flora av kulturella verksamheter.

Nykterhetsrörelsen menade att om man fick folk att sluta dricka skulle man få bukt med många av de sociala problemen i samhället. Rörelsens samlingslokaler kallades nykterhetsloger. Här ville man skapa ett socialt alternativ till krogen. I logen hölls möten och föredrag och ordnades teater- och musikverksamhet. Ofta fanns ett litet bibliotek. Målet var inte bara att hålla människorna nyktra utan också att förbereda dem för ett demokratiskt samhälle. Den som krävde rätten att rösta och delta i en fri samhällsdebatt måste visa sig värdig detta genom skötsamhet och bildning, menade man. Nykterhetslogerna blev på så sätt något av lokala kulturcentra ute i bygderna.

Den tredje stora folkrörelsen var arbetarrörelsen. Den bestod av fackföreningarna och det socialdemokratiska arbetarpartiet. Från 1890-talet började även arbetarrörelsen bygga egna mötesplatser. De kallades Folkets hus.

Arbetarrörelsen skilde sig från de andra folkrörelserna på så sätt att den var öppet politisk och ville förändra hela samhället. Men samtidigt fanns det stora likheter mellan alla de tre stora folkrörelserna. Man kan tala om en gemensam folkrörelsekultur. Både i bönehuset, logen och Folkets hus samlades människor för att ge uttryck för

Också i seklets början spelade kvinnor fotboll – här en match på Aspuddens idrottsplats i Stockholm år 1918. De första idrottsföreningarna startades bland de välbärgade, men snart blev idrottsrörelsen en av våra stora folkrörelser.

en personlig övertygelse. Inom föreningarna skulle alla ha samma rättigheter och skyldigheter, oberoende av samhällsställning. På mötena lärde man sig tala, komma överens och fatta beslut på ett ordnat sätt, med ömsesidig tolerans för varandras olikheter. Därför brukar folkrörelserna ses som en viktig bakgrund till den svenska demokratin. Med tiden tillkom ytterligare rörelser med stor betydelse i samhällets utveckling, däribland idrottsrörelsen och kvinnorrörelsen.

I början av 1900-talet beräknar man att de tre stora folkrörelserna sammanlagt hade en halv miljon medlemmar. Särskilt arbetarrörelsen spelade då en stor roll i landets politiska liv.

MURARSTREJKEN I STOCKHOLM

År 1869 var det ont om jobb i Stockholm. Men på sommaren startade byggmästare Jansson bygget av ett sockerbruk på Kungsholmen. Där fick murarna reda på att de inte skulle få tio kronor per tusen tegelstenar, som de var vana vid, utan bara åtta och femtio. Det visade sig snart att det var svårt att få bättre betalt på andra håll. De andra byggmästarna i staden hade börjat tillämpa samma löner som Jansson.

På flera arbetsplatser vägrade murarna att arbeta efter den nya lönen. De gick tillsammans från bygge till bygge för att få alla murare att lägga ner arbetet. Snart stod vartenda bygge i staden stilla. Flera hundra murare samlades på Gärdet och utsåg en strejkkommitté. Dess målsättning var att inget mureriarbete i Stockholm skulle få betalas med mindre än elva kronor per tusen tegel. Med detta förslag

1. Vilka var de tre stora folkrörelserna?
2. Vad lärde sig folk genom att engagera sig i en folkrörelse?
3. Varför har de varit viktiga för demokratin?

Stockholms murarfackförenings fana, invigd 1891, mer än 20 år efter den strejk som skildras i boken. Även i en relativt stark yrkesgrupp som murarna var bildandet av fackföreningar en långsam och mödosam process.

konkurrera med varandra för att få jobb. Den idén spreds snabbt bland arbetarna i landet.

STRIDEN MELLAN FACKFÖRENINGAR OCH ARBETSGIVARE

Till en början vägrade de flesta arbetsgivarna teckna kollektivavtal. Ofta hotade de arbetarna med sparken om de gick med i en fackförening. Företagen samarbetade ofta i lokala arbetsgivarklubbar. Här diskuterade de hur de skulle hålla lönerna nere och stoppa fackföreningarna. Arbetare som var kända fackföreningsmän kunde bli »svartlistade«. Det innebar att ingen arbetsgivare gav dem nytt jobb.

Striden om rätten till fackföreningar och kollektivavtal blev hård och långvarig. Ofta led fackföreningarna nederlag. Men långsamt men säkert växte de ändå i styrka. År 1898 enades alla svenska fackförbund i Landsorganisationen, LO. Med en större organisation kunde man bygga upp större strejkkassor. Det var pengar som användes för att hjälpa medlemmar som var i strejk.

När fackföreningarna bildat en nationell organisation beslöt arbetsgivarna att göra samma sak. År 1902 bildades Svenska Arbetsgivarföreningen, SAF. Arbetsgivarnas viktigaste vapen under konflikter var lockouten. Som svar på en lokal strejk stängde de ute många fler arbetare, kanske en hel bransch, från arbete och försörjning. På så sätt skulle strejkkassorna tömmas och arbetarna tvingas ge upp. Ett annat sätt att bekämpa strejker var genom strejkbrytare. Det innebar att man anställde andra arbetare som gjorde jobbet istället för de som strejkade.

Den största konflikten fack och arbetsgivare varorstrejken 1909. Då var 300 000 arbetare i strejk eller under lockout. Resultatet blev ett nederlag för LO. Men fackföreningarna hämtade sig och blev med tiden en allt viktigare maktfaktor på svensk arbetsmarknad.

1. Varför lyckades murarstrejken?
2. Hur reagerade arbetsgivarna på fackföreningarna?
3. Vilka motvapen hade arbetsgivarna?
4. Hur kunde arbetarna försörja sig när det var strejk?
5. Vad varorstrejken? Hur slutade den?

DET DEMOKRATISKA GENOMBROTET

I detta kapitel får du lära dig:

- hur de moderna politiska partierna tog form i Sverige,
- hur frågan om allmän och lika rösträtt drevs i och utanför riksdagen,
- hur situationen under första världskriget ledde fram till ett demokratiskt genombrott med rösträtt för både män och kvinnor.

Viktiga begrepp:

allmän och lika rösträtt
parlamentarism

Idag är vi vana att se Sverige som ett av de mest demokratiska länderna i världen. Men så har det inte alltid varit. Kring år 1900 hade bara en åttondel av alla vuxna rösträtt: en fjärdedel av männen och inga kvinnor. Sverige var ett av de länder i Västeuropa där minst människor fick rösta.

Både klass och kön stängde ute människor från politiken. För att få delta i valen till riksdagens andra kammare måste man ha en viss inkomst eller förmögenhet. Det gjorde att de flesta arbetare var uteslutna. Samtidigt utsågs första kammaren på ett sätt som innebar att man fick fler röster ju rikare man var. Det gjorde att de flesta som satt där var godsägare, grosshandlare eller fabrikörer. Kvinnor som betalade skatt fick visserligen delta i kommunalvalen. Men till riksdagen kunde bara män rösta och bli valda.

Kring sekelskiftet 1900 växte de moderna politiska partier fram i Sverige. Det gjorde att kraven på allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor blev allt starkare.

ARBETA MED BILDER

Studera bilden ovan.

1. Vad tillhör personerna till vänster och höger för klass?
2. Vad har personen till vänster bredvid sig?
3. Varför tynger vågen över?

Ströblad för folket. Nr 2.

MEDBORGARE SEN HIT!

I 44 svenska kommuner har en person flera röster än alla andra röstberättigade tillsammans.
Han är således fullkomligt enväldig.
I 77 kommuner rida två personer öfver mer än hälften af alla rösterna.
I 96 kommuner kunna tre stora röstägare beherska samhället o. s. v.

Oftvanstående bild talar för sig sjelf och visar oförtydligt, att du är skyldig dig sjelf, de dina och ditt land att påteckna masspetitionen i rösträttsfrågan.

Listor finnas i hvarje bygd i Sverige.

Träffar du ingen lista i din närhet, så rekvirera sådana från

**Sveriges Rösträttsföreningars Expedition,
Humlegårdsgatan 16, Stockholm.**

Uppgjätt detta ströblad A väggar inom- och utomhus, där mycket folk passerar och samlas.
Förlag: Sveriges Rösträttsföreningars Expedition, Stockholm, 1900.

I kommunerna fick man rösträtt efter hur rik man var, godsägaren eller fabrikören kunde ha flera röster än alla andra kommuninvånare tillsammans. Den graderade rösträtten i kommunerna låg i sin tur till grund för valen till riksdagens första kammare. Pamflett för lika rösträtt från 1896.

Hjalmar Branting i samtal med Gustav V 1909. Branting kom från en välbärgad familj men anslöt sig redan i 20-årsåldern till arbetarrörelsen. Där kom han att bli en respekterad ordförande och fick namnet »Hövdingen«. Här tar han av sig hatten för kungen, som etiketten föreskrev, men visar knappast i övrigt upp någon underdånig attityd.

DE POLITISKA PARTIERNAS FORM

År 1889 bildades det socialdemokratiska arbetarpartiet (SAP). Partiet hade sina rötter i städernas fackföreningar och de flesta medlemmarna var arbetare. Men partiets ledare, Hjalmar Branting, kom från medelklassen. På lång sikt arbetade partiet för att industrier och naturresurser skulle ägas gemensamt, i enlighet med den socialistiska läran. Men de viktigaste dagsaktuella frågorna var allmän rösträtt och åtta timmars arbetsdag.

Allmän rösträtt var också viktig för liberalerna, som bildade ett parti 1902. Det var framför allt människor från medelklassen i städerna, och bönder, småföretagare och torpare på landsbygden som ingick i partiet. Många tillhörde nykterhetsrörelsen och frikyrkorna. Liberalerna ville överbrygga klyftan mellan fattig och rik i samhället och samarbetade med socialdemokraterna i rösträttsfrågan. Tillsammans utgjorde de »vänstern« i politiken. Men till skillnad från socialdemokraterna försvarade liberalerna det privata ägandet.

1. Vilka begränsningar utifrån klass och kön fanns i valen till a) andra kammaren; b) första kammaren?
2. Vilka var de tre första moderna partierna i Sverige?
3. Vilka två partier hade sina rötter i folkrörelserna?
4. Vilka partier drev frågan om allmän rösträtt?
5. Förklara slagordet »en man, en röst, ett gevär«. Varför var det ett starkt argument för allmän rösträtt? Vad var begränsningen?

År 1904 bildade också de konservativa, »högern« ett parti. Högern hade starkt stöd inom överklassen, exempelvis bland högre tjänstemän, godsägare och fabrikörer. Men de vann också anhängare bland bönderna och inom medelklassen. Högerns viktigaste frågor var det militära försvaret, äganderätten och den nationella gemenskapen. Målsättningen att ena och försvara fosterlandet måste enligt partiet stå över motsättningarna inom nationen, exempelvis mellan fattig och rik. När det gällde rösträtten ansåg de konservativa att bara de med utbildning och egendom kunde ta ansvar för riket. Men de kunde ändå tänka sig kompromisser. År 1901 infördes allmän värnplikt i Sverige. Slagordet »en man, en röst, ett gevär« gjorde intryck på många också inom högern.

ARBETA MED KONTINUITET OCH FÖRÄNDRING

Sveriges moderna partisystem föddes runt sekelskiftet 1900. Sedan dess har vissa partier försvunnit och andra tillkommit.

1. Vilka av dagens riksdagspartier kan följas tillbaka till den tiden?

2. Vilka har tillkommit senare?

3. Ett antal partier har bytt namn. Vilka och hur?

4. Gör en sammanställning över partisystemet från ca 1900 fram till idag!

DEN FÖRSTA RÖSTRÄTTSREFORMEN 1907

Kring sekelskiftet gick liberalerna starkt framåt i valen och även socialdemokraterna kom in i riksdagen. Därmed hade vänstern majoritet i andra kammaren. Men trots det lyckades de inte driva igenom en rösträttsreform eftersom första kammaren, som dominerades av högern, sade nej.

I detta läge presenterade statsminister Arvid Lindman från högerpartiet en kompromiss: alla män som betalat skatt och gjort sin värnplikt, ungefär åttio procent av männen, skulle få rösta till andra kammaren. Men till första kammaren gällde fortfarande att man fick fler röster ju rikare man var. Och precis som tidigare ställdes kvinnorna utanför.

Både liberalerna och socialdemokraterna var för kvinnlig rösträtt. Men mest prioriterade de frågan om rösträtt för män. År 1902 bildades Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR). Föreningen ordnade möten och gav ut tidningar som krävde jämställdhet. Den genomförde också stora namninsamlingar med krav på kvinnlig rösträtt, som mest med 350 000 namn. De flesta medlemmar i LKPR tillhörde medelklassen. Här var frågan om kvinnans rösträtt särskilt viktig. Till skillnad från inom arbetarklassen, där ju också de flesta män saknade rösträtt, var medelklassens kvinnor uteslutna från rösträtten bara genom sitt kön. Medelklassens män hade ju redan rösträtt.

FÖRSVARSTRIDEN OCH BONDETÅGET 1914

När de nya rösträttsreglerna tillämpades första gången i valet 1911 blev liberalerna det största partiet och socialdemokraterna lika stora som högern. Vid denna tid var det fortfarande kungen som utsåg regeringen. Gustav V, som själv sympatiserade ned högern, insåg nu motvilligt att han måste acceptera vänsterns framgångar i valet. Därför gav han den liberale partiledaren Karl Staaf uppdraget

År 1814 till 1905 var Sverige och Norge i union med gemensam kung och utrikespolitik. Här ser vi den svenska unionsflaggan, Norge hade en likadan fast omvänt. Från slutet av 1800-talet kämpade Norge för självständighet. I Sverige ville de konservativa behålla unionen – en del var till och med beredda gå ut i krig för det. Liberaler och socialdemokrater tyckte att norrmännen själva skulle få bestämma. Frågan löstes genom förhandlingar mellan regeringarna där Sverige till sist gick med på att Norge blev fritt.

att bilda regering. Den nya regeringen innebar ett viktigt steg mot införande av *parlamentarism* i Sverige. Med detta begrepp menas att regeringen måste ha stöd i riksdagen.

Liberalerna ville genomföra en rad sociala reformer, bland annat att alla svenskar skulle få en liten pension när de blev gamla. För att ha råd med det ville de dra ned på försvarsbudgeten.

Liberalernas förslag ledde till en dramatisk skärpning av den politiska striden. De konservativa motsatte sig alla besparingar inom försvaret. De målade ut faran för en rysk invasion och beskrev Staaf som en landsförrädare. Kampanjen nådde sin höjdpunkt genom »bondetåget« i februari 1914, då mer än 30 000 konservativa bönder och godsägare marscherade genom Stockholms gator upp till slottet. Här höll Gustav V ett tal där han krävde en upprustning av både armén och flottan. Därmed hade kungen tagit ställning mot den regering som hade stöd av riksdagen. Bondetåget sågs av de flesta som en kraftfull manifestation mot kraven på ökad demokrati i Sverige.

Efter bondetåget demonstrerade 100 000 arbetare i protest mot kungens tal. Den liberale statsministern krävde att kungen inte skulle få uttala sig politiskt utan att rådgöra med regeringen. När kungen vägrade gå med på detta avgick Staaf och hans ministrar. Då utnämnde kungen en ny, konservativ, regering, trots att den inte hade majoritet i riksdagen.

1. Varför kunde inte liberalerna genomföra allmän rösträtt när de vunnit valen till andra kammaren?
2. Vad innebar 1907 års rösträttsreform? Vilka orättvisor fanns kvar?
3. Varför var frågan om kvinnlig rösträtt länge viktigare inom medelklassen än inom arbetarklassen?

ARBETA MED BILDER

Den här affischen användes inför bondetåget 1914.

1. Vad föreställer bilden?
2. Hur ser himlen ut? Varför har man målat en sådan himmel?
3. Vad är det för symboler som pryder ramen runt bilden? Ta reda på mer om dessa.
4. Beskriv personerna på bilden (klädsel, kön och så vidare)
5. Affischen vill att man ska komma att tänka på en tidigare epok i svensk historia. Vilken?
6. Vad är det meningen man ska tänka – och sen göra – när man ser affischen?

Under kriget uppstod svår livsmedelsbrist i Sverige. Så snart det fanns mat i någon butik blev det långa köer utanför. Många hann inte fram innan maten tog slut. Ibland ledde en sådan situation till demonstrationer och plundring.

SVERIGE UNDER FÖRSTA VÄRLDSKRIGET

Sensommaren 1914 bröt första världskriget ut. Detta medförde att de politiska motsättningarna till en början dämpades i Sverige. Men det dröjde inte länge förrän landet ställdes inför nya svårigheter.

Under de första krigsåren exporterade Sverige stora mängder livsmedel till Tyskland. Detta ledde till konflikter med Storbritannien som ville stänga ute Tyskland från handel med omvärlden. Britterna beslutade att stoppa all införsel av konstgödsel och spannmål till Sverige. Resultatet blev brist på livsmedel och dyrare mat.

De stigande matpriserna innebar en allt svårare vardag för många människor, framförallt bland arbetarna i städerna. Samtidigt kunde storbönder och godsägare sälja sina skördar för dyra priser till Tyskland eller på den svarta marknaden. Runt om i landet växte missnöjet: Hur orättvist var det inte att de som redan var rika kunde tjäna pengar på kriget medan arbetarna led nöd!

Hösten 1916 slog skörden av spannmål och potatis fel på grund av dåligt väder. Det blev allt svårare för arbetarfamiljerna att få tag på mat för dagen. Våren 1917 bröt missnöjet ut och stora demonstrationståg drog fram genom städerna. Uppretade husmödrar plundrade bagerier och köttbutiker. På landsbygden

ARBETA MED BILDER

Matbrist och matspekulation

Bildserien till höger är ur den radikala tidningen Naggen våren 1917.

1. Vad gör mannen på bilden. Vad är hans sysselsättning?
2. Vad vill man visa med hur mannen förändras från 1914 till 1917.
3. Hur hade vanligt folk det våren 1917 när bilden publicerades
4. Varför hade en bild som denna också betydelse i förhållande till diskussionen om rösträtten.

1913 genomförde »Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt« (LKPR) en namninsamling för kvinnlig rösträtt, som samlade 130 000 namn. På bilden betraktar en av rörelsens förgrundsgestalter, författarinnan Elin Wägner, stolt högen av pärmar med namnunderskrifter.

drog grupper av arbetare från gård till gård och letade efter potatisförråd, som de misstänkte att bönderna gömt i väntan på att priserna skulle stiga. På flera ställen drabbade demonstranterna samman med polis och militär.

De flesta människor gav den konservativa regeringen skulden för bristen på mat. Andrakammarvalet hösten 1917 blev ett stort nederlag för högern. I detta läge insåg kungen att han måste acceptera

parlamentarismens spelregler, det vill säga att regeringen måste ha stöd i riksdagen. Detta ledde till att en ny regering tillsattes, under ledning av liberalen Nils Edén och med socialdemokraten Hjalmar Branting som finansminister.

ALLMÄN OCH LIKA RÖSTRÄTT FÖR MÄN OCH KVINNOR

Den viktigaste frågan för den nya regeringen var att införa allmän och lika rösträtt. Men fortfarande hade högern majoriteten i första kammaren. Det gjorde att den kunde stoppa alla reformer.

Men i första världskrigets slutskede gav nöden under kriget upphov till en rad uppror i Europa. Den tyske kejsaren tvingades fly från sitt land och i Ryssland hade tsaren störtats. I november 1918 demonstrerade tiotusentals människor i Stockholm för demokratin.

Inom högern började många nu bli rädda för att också Sverige kunde gå mot en revolution. Kung Gustav V, som skrämdes av hur det gått för den tyska kejsaren, menade att man måste göra eftergifter. Också en grupp storföretagare med bankdirektören Marcus Wallenberg i spetsen uppmanade högerledarna att

medverka till en rösträttsreform så att man kunde dämpa oron i samhället.

I denna situation lade den liberala och socialdemokratiska regeringen fram sitt rösträttsförslag. Den graderade röstskalan till första kammaren skulle avskaffas. Alla skulle få rösta på lika villkor – såväl män som kvinnor.

Det blev en hård debatt i riksdagen. Men till slut gav de konservativa upp sitt motstånd. Strax före jul 1918 fattade riksdagen sitt historiska beslut. Den långa kampen för allmän och lika rösträtt hade segrat. Valet 1921 tillämpades för första gången de nya rösträttsreglerna.

1. Vilka var orsakerna till bristen på mat i Sverige under första världskriget?
2. Hur drabbades olika grupper av bristen på mat?
3. Hösten 1918 beslutade riksdagen om allmän och lika rösträtt för män och kvinnor. Tidigare hade man inte kunnat införa demokrati eftersom första kammaren röstade nej. Vad hade förändrats nu?

ARBETA MED BILDER

Kvinnlig rösträtt

Nedan visas ett vykort och en teckning som båda användes under rösträttsdebatten.

1. Varför gjorde rösträttsförespråkarna vykort?
2. Försök att tolka rösträttsrörelsens symbol upptill på vykortet.
3. Vad tror du man ville säga med kartan över Norden?

Den andra teckningen är gjord av Albert Engström och ska föreställa rösträttskvinnor

4. Hur ser kvinnorna ut? Beskriv dem.
5. Är bilden positiv eller negativ till kvinnlig rösträtt? Motivera ditt svar.

SKOLAN – FÖRR OCH NU

A. Ett klassrum

Här ser du en bild från ett klassrum i en folkskola i Hova socken i Västergötland på 1890-talet.

1. Bilden visar hur det såg ut i ett klassrum på 1890-talet. Jämför det du ser på bilden med ditt eget klassrum och berätta vilka skillnader du ser.

Läsordning.

Kl.	Måndag.	Tisdag.	Onsdag.	Torsdag.	Fredag.	Lördag.
8-9	Geografi	Frärlöjd	Naturkun.	Kyrkohist.	Frärlöjd	Naturkun.
9-10	Historia	Id. grupp	Geometri	Geografi	Id. grupp	Naturkun.
10-11	Bokföring	Kyrkohist.	Bokföring	Språklära	Historia	Geometri
11-12	Gymn.	Fästkränning	Fästkränning	Gymn.	Gymn.	Fästkränning
12-1						
1-2						
2-3	Sammenlön.	Metalllön.	Räkning		Metalllön.	
3-4	Uppräk. (Sammenlön)	Linear		Sammenlön		
4-5	skrivning	Räkning	skrivning		Räkning	
5-6		Rättsskrivning			Rättsskrivning	

Antal timmar för varje ämne under en vecka:

Kristendoms-kunskap	3 timmar	Geografi	2 timmar	Tyska	— timmar
Modersmålet:		Historia	2	Engelska	—
talövningar och läsvningar	1	Teckning	3	Bokföring	2
skrivning och språklära	5	Sång	1		
Räkning (3) o. geometri (2)	5	Gymnastik och lek	3		
Naturkunighet	2	Söjd	4		

Anmärkning: Föreläsning 20 min. till psalmsång, bön och bibelläsning. Summa 44 timmar

B. Schema

Här ser du ett schema för en skol-vecka för en åk 5 i Malmö 1918–1919. När man kom upp i femte årskursen hade många barn från medelklassen flyttat över till andra skolor. De flesta som gick i den här klassen hade föräldrar som var arbetare.

1. Om du jämför hur scheman brukar se ut idag med schemat till vänster vilka skillnader ser du? Nämn minst tre saker som skiljer sig från vår tid.
2. Vilka ämnen har störst utrymme? Är det något som förvånar dig?
3. Är det här schemat för en flicka eller en pojke? Hur syns det?
4. Varför var det så lång lunchpaus?

C. Ämnen och betyg

Här ser du en betygsbok från 1896 som tillhörde en pojke som hette Axel. För att besvara frågorna måste du jämföra informationen som finns i betygsboken med informationen från Skolverket som visar vilka ämnen en lågstadielev läser i dag.

Ämnen på lågstadiet 2021. Bild,

Engelska, Samhällsorienterande ämnen, Idrott och hälsa, Matematik, Musik, Naturorienterande ämnen, Slöjd, Svenska, Svenska som andraspråk och Teknik.

Källa: Skolverket 2021

Betygs-Bok

för

Axel Theodor Brönns

född den *3/5 86*

inskrifven under Mtr. Nr. *226*

den *27 Aug.* 18*96*

i *Malmö* *Reger-Skola.*

Vid bedömande af lärjunges insigter, färdigheter och flit användes vitsorden:

a = Berömt.
ab = Med beröm godkänd.
b = Godkänd.
c = Försvarlig.

Såsom betyg för uppförande begagnas vitsorden:

a = Godt.
b = Oklanderligt.
c = Mindre städadt.

Mtr. Nr 2906		Klass 1		Skol Nr 0																
År 1896	För insigter och färdigheter i										Allm. vitsord.	Uppgifter om skolgång.			Förevist.					
Månad.	Kristendoms- kunskap.	Sv. språk.	Bibling.	Värklifning.	Geografi.	Historia.	Naturkun- skap.	Geometri och liniärteckn.	Praktisk teckning.	Slöjd.	Gymnastik & exercis.	Färdighe- dskörel.	Bakning. Tyska språket.	Stil.	Uppförande.	Antal ledd.	Närvar. dagar.	Frånvar. dagar. Med lott.	Utan lott.	
Sept.																				
Oktr.	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	53	52	x		C. A. Bremer
Nov.																				
Dec.	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	41	41			C. A. Bremer
Jan.																				
Febr.																				
Mars.	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	66	65	x		C. A. Bremer
April.																				
Maj.																				
Juni.	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	53	51	1		C. A. Bremer

E. Th. Brönns
Klassens Lärare.

KÄLLA:
Sofielundsskolans
arkiv D2A:1, Malmö
Stadsarkiv

1. I vilken klass gick Axel när han fick dessa betyg?
2. Vilka betyg kunde man få? Vilka likheter och skillnader finns det med dagens betygssystem?
3. Vilka ämnen är desamma 1896 och idag?
4. I betygsboken finns ämnen som elever inte läser idag. Vilka ämnen är det? Varför tror du att det var viktigt att kunna de ämnena?
5. Axel fick också betyg i något som heter Uppförande och Flit. Fundera över varför detta betyg fanns. Har vi något som motsvarar det idag?